

Ludmyła Mostowa
(*Odessa, Ukraina*)

ОДЕСЬКИЙ МОТИВ У СЦЕНІЧНІЙ ДОЛІ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО

Театр і драматургія – чи не найбільш наочний вираз національної душі у культурі, вияв духовного життя нації, тому важко переоцінити внесок театру корифеїв в українське культурне життя. Сто літ минуло з того часу, коли почалося літочислення українського професійного театру, діяльність якого асоціюється зі славетними іменами корифеїв: Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Марії Заньковецької, Марії Садовської-Барілотті, Миколи Садовського та інших. Нестерпні умови утисків (Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року) поставили українську національну культуру поза законом, не дозволяли вистави українською мовою.

Південна Пальміра, як називають Одесу, завжди жила оригінальним театральним життям. Коли в Києві протягом десятиліть було заборонено українські вистави, Одеса, яка завжди була театральним містом, стала центром українського театального життя, демонстрацією буття українства. Серед корифеїв українського професійного театру одне з найпочесніших місць належить його фундатору Марку Лукичу Кропивницькому. Яскраво обдарована постать Марка Кропивницького відчула себе спорідненою з цим містом, тому і знаковими стали його слова: «Одеса – місто моєї долі».

Кращі сторінки акторського життя, свята і будні, зустрічі, листування, розчарування і тріумфи Марка Кропивницького, пов'язані з Одесою. Після смерті батька переривається остання ниточка, що тримала його з «отчим домом», і він, подавши у відставку та розпродавши батьківський спадок, разом з дружиною – Олександрою Костянтинівною Вукотич – переїздить до Одеси.

«Не пройшло і двох місяців, – читаємо в автобіографії Марка Кропивницького, – як поселилися ми в Одесі, побували скільки разів в Італійській опері і, нарешті не витерпів я, щоб не піти у народний театр... Народний театр графів Моркових був на Олександрівській вулиці, театр дерев'яний, перероблений з цирку... Почали актори мене вихвалити перед Чернишовим, як видатного виконавця українських творів. Другого дня приїхав до мене Виходцев, як почав умовляти, як почав прохати, і я нарешті

згодився зіграти Стецька в «Сватанні на Гончарівці». Цей мій дебют 13 листопада 1871 року і рішив мою судьбу. Після спектаклю мене не випустили з театру, прийшли рецензенти і в один голос сказали, що моє місце на кону»¹.

Графи Моркови і Чернишов не випустили його з театру і змусили загримованого актора підписати контракт, за яким йому встановили оклад у 175 карбованців на місяць, що за тих часів було значною сумою. Саме виступом у ролі Стецька починається сценічна біографія Марка Кропивницького. Близько трьох сезонів він грає в трупі під дирекцією графів Моркових на сцені Одеського народного театру, і з цього вирішального часу Марко Кропивницький стає професійним актором.

Появі Марка Кропивницького в Одесі сприяло також і близьке знайомство його з Петром Ніщинським, який прибув до міста в 1860 році. Дружні стосунки між композитором і майбутнім драматургом і актором, що зав'язалися ще від часу першого приїзду Марка Кропивницького до Одеси, сприяли спільній участі Петра Ніщинського і Марка Кропивницького у виставі «Вечорниці» у 1875 році. Коли відбулась прем'єра вистави, зі сцени залунали твори, які допомогли розкрити авторський задум, проявити композиторське обдарування Петра Ніщинського. З часом особливої популярності набув чоловічий хор «Закувала та сива зозуля», до речі, створена в Одесі до спектаклю Марка Кропивницького «Невольник» за поемою Тараса Шевченка «Сліпий». Безперечно, що Марко Лукич, обмірковуючи пропозицію Чернишова і його колег вступити на сцену народного театру в Одесі, скористався і порадами Петра Ніщинського.

Одеса стає важливим містом у його творчому зростанні. Тут відбуваються значні події в житті: дебют у 1871 році, численні тривалі гастролі, святкування 25-річчя артистичної діяльності, останні виступи актора. Марко Кропивницький проявляв турботу, щоб кожний, хто бажав, мав можливість потрапити в театр.

Марко Кропивницький в Одесі – важлива частина великої історії становлення українського театру. Дебютант у ролі Стецька Марко Кропивницький привернув загальну увагу своєю грою. «При виході его на сцену смех публики почти не прерывался. Некоторые куплеты заставляли его повторять дважды, а то и трижды, аплодисментам не было конца», – розповідає газета «Одесский вестник» (1871, 14.X). Сторінки газет фіксують надзвичайну щедрість таланту актора.

У 1872 році в «Новороссийском телеграфе» були опубліковані його перші водевілі «Помирились» та «За сиротою і Бог з калитою, або ж несподіване сватання» (19 та 21 травня № 110, № 112). Саме в Одесі

¹ Кропивницький М. Автобіографія / М. Кропивницький // Твори: В 6 т. – К., 1960. – Т. 6. – С. 104.

дозволено було вперше поставити його найпопулярніші п'єси «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» та «Глитай, або ж Павук», що ряд років перебували під цензурною забороною. За свідченням газет – Марко Кропивницький та Марія Заньковецька за десять днів перебування в Одесі виступили 4 рази в п'єсі «Глитай...» та 5 разів у п'єсі «Доки сонце зійде». Після перегляду вистав рецензент газети «Одесский вестник» зазначив:

«В образе Бычка актёр выводит перед нами тип Глытая, который, обосновавшись в сельском окружении, потихоньку разбрасывает нити своей паутины, и в этой паутине запутывается и гибнет бедный народ»².

Як режисер у 1872 році в театрі Вільгельма Сура Марко Кропивницький ставить драму Тараса Шевченка «Назар Стодоля» російською мовою, виконуючи роль сотника Хоми Кичатого, і «Невольника» за поемою «Слепой», зігравши в ній роль коваля. Газета «Одесский вестник» високо оцінила майстерну гру актора. «Старик Кичатий (Кропивницький) был безупречен... он как нельзя более был верен малороссийскому народному характеру» (25 вересня 1873 року). Ця п'єса була в репертуарі театру корифеїв з 1882 року і з нею трупа відвідала Київ, Чернігів, Харків, Полтаву, Новочеркаськ, Ростов-на-Дону [4, 67]. Пруський підданий, родоначальник циркового мистецтва Вільгельм Сур в газеті «Одесский вестник» (5 вересня 1873 року) пояснив причини зміни ампула циркового приміщення, що було розташоване на Олександрівському проспекті: «Здание цирка на Александровском проспекте будет преобразовано в народный театр, в котором с 1-го октября начнут представления мои драматическая и оперная труппа». Цирк Вільгельма Сура почали називати російським театром Вільгельма Сура на Олександрівському проспекті (новий театр буде побудований на вулиці Канатній). В 1873 році за сприяння Марка Кропивницького на підмостках старого дерев'яного театру була поставлена п'єса Олексі Стороженка «Гаркуша»: «Благодаря г. Кропивницкому, в Одессе теперь чаще прежнего ставятся на сцене различные произведения из малорусского репертуара... Бенефис г. Кропивницкого был полон публикою», – писав «Одесский вестник» 8 лютого 1873 року. На сцені Одеського народного театру Марко Кропивницький розпочав працювати і над такими видатними образами, як Хома Кичатий («Назар Стодоля» Тараса Шевченка), Іван Карась («Запорожець за Дунаєм» Семен Гулак-Артемівський), Кабиця («Чорноморці» Михайла Старицького за Яковом Кухаренком), Шельменко за твором Григорія Квітки-Основ'яненка. Однак після смерті Чернишова театр починає орієнтуватися на водевільні та опереточні твори, тому Марко Кропивницький в 1873 році переходить до

² Марко Кропивницький в Одесі // Бібліографічний покажчик. – Одеса. – 2006. – С. 18.

Харківського театру. Проте місцеві газети не забувають сказати своє слово про творчість «батька української сцени», а в газеті «Одесский вестник» (1877, 10 березня, № 53) публікується його «Рассказ о турецкой войне, привезённый малоруссом в Одессу». У 1882 році під керівництвом Марка Кропивницького починає працювати професійний, постійно діючий український театр, який, на жаль, не мав свого постійного місця перебування, не мав легальних можливостей для свого розвитку, був вічно гастролюючим. Це, без сумніву, обмежувало творчі можливості й створювало багато перешкод. Однак, завдяки цим перепонам театральні трупи мали можливість об'їздити всю країну, підкорити культурні центри України і Росії. На жаль, значна частина України протягом II половини 80-х – I половини 90-х років була позбавлена можливості побачити постановки театру корифеїв, бо виступати на території Київського генерал-губернаторства (це – Київщина, Чернігівщина, Поділля, Волинь) за розпорядженням київського генерал-губернатора Олександра Дрентельна було заборонено. Одеса ж мала таку можливість радо зустрічати талановиту гру акторів театру корифеїв.

29 серпня 1882 року в Одесі відбувається бенефіс актора. Про майстерність виконання ролей рецензент напише: «Цельность, жизненность, правдивость, высокая простота и художественная техника составляют отличительные черты исполнения Марка Кропивницкого» («Одесский вестник», 28 серпня 1882 року).

Одеська публіка уважно стежила за грою актора. Не було жодної місцевої газети, яка б не висловила захоплення зіграними ним ролями. Про неповторні риси Стецькового характеру, тонко зображуваного Кропивницьким, писав рецензент «Одесского вестника» (1883, 20 серпня). Образ, створений актором, нагадував йому Фальстафа.

Високу оцінку гри Марка Кропивницького у п'єсі Івана Котляревського «Наталка Полтавка» давав критик «Одесского листка».

Із замітки видно, що глядачі примушували артиста по кілька разів повторювати окремі пісні³.

Влітку 1883 року Кропивницький знову на гастролях в Одесі. 30 серпня 1883 року відбувається бенефіс актора у виставі «Дай сердцю волю, заведе в неволю», про який незабаром відгукнеться місцева преса. Кропивницький, на думку кореспондента «Новороссийского телеграфа»: «даровитый малороссийский артист, вызывающий восторг в высшей степени естественной игрой». Цього ж року в Маріїнському театрі гостює трупа Михайла Старицького під режисурою Марка Кропивницького. У «Ведомостях Одесского градоначальства» від 22 січня 1884 року

³ Марко Кропивницький в Одесі // Бібліографічний покажчик. – Одеса. – 2006. – С. 42.

зазначено: «Ему, М.Л. Кропивницкому, принадлежит почин творчества... он первый, как творец-драматург и как художник-артист, обновил малорусскую сцену, вдохновил её, заставил её жить новой жизнью».

Зимовий сезон 1885 року трупа, очолена Марком Кропивницьким і Михайлом Старицьким, з успіхом провела в Одесі. «Причина этого кроется прежде всего в превосходном ансамбле труппы..., в искусстве и знании режиссёра г. Кропивницкого, в жизненном характере репертуара», – спостерігає газета «Новороссийский телеграф» (5 лютого, 1885).

3 грудня 1885 по лютий 1886 року в приміщенні Російського театру відбувались вистави трупи під керівництвом Марка Кропивницького. Газета «Новороссийский телеграф» від 21 січня 1886 року свідчить: «По юмору, комическим положениям героев... и остроумному сюжету, я позволил себе назвать Кропивницкого – нашим украинским Мольером». 14 лютого цього ж року для бенефісу Марка Кропивницького була обрана драма «Невольник», яку «принимали шумно и радушно». Також трупа, очолена Кропивницьким, дає виставу на користь одеських дитячих будинків.

Вже з січня 1888 року Марко Кропивницький знову в Одесі. Для свого бенефісу, що відбувся 16 лютого, він обирає п'єсу «Мартин Боруля». Одеська преса схвально відгукується на гру видатного актора: «Он одинаково хорош и в драме, и в комических ролях... Он отлично знает сцену, имеет в своём распоряжении огромный запас разнообразных приёмов» («Новороссийский телеграф» 6 лютого 1888 р.).

Одеса знову зустрінеться з талантом Марка Кропивницького у жовтні-листопаді 1891 року та з грудня 1895 року по лютий 1896-го. Майже вся одеська преса не залишає поза увагою талановиту гру актора, а газета «По морю и суше» від 17 грудня 1895 року не стримує свого враження від таланту маестро: «Он неизменно вызывает восторг публики, в какой бы роли не появлялся, своей игрой, часто одним жестом, одной миной – он всегда умеет показать новое в том, что казалось давно знакомым, обыкновенным».

Знову до Одеси Марко Кропивницький приїздить в жовтні-листопаді 1896 року. Газета «Одесский листок» від 18 жовтня фіксує: «У М.Л. Кропивницкого всё тот же мощный и сильный талант, и та же естественная, простая, чуждая всех условностей, манера игры».

З 20 жовтня по 5 листопада 1891 року трупа Марка Кропивницького гастролювала в Одесі. Вистави проходили в Новому театрі. Газети «Одесские новости», «Одесский листок», «Новороссийский телеграф» та інші засвідчують схвальне відношення вдячної місцевої публіки до вистав даної трупи. Газета «Одесский листок» від 1 грудня 1891 року у рубриці «Театр и музыка» повідомляла: «Поставленную два дня назад в Новом театре оперетту «Черноморцы» было разыграно малороссами с обычной

живостью. Наиболее удачно было розыграно роли казака Кабица (г. Кропивницкий)...». Образи, створені актором на сцені, розкривали його природні здібності, обдаровання, прагнення майстра вжитися в своїх героїв, уникнути поверхової помпезності та ілюстративності. Кропивницький перебував у постійному контакті з глядачем, домагався його активного співпереживання.

22 листопада 1896 року в Одесі відбулось урочисте святкування 25-річчя творчої діяльності Марка Лукича Кропивницького. Ювілей продовжувався понад 6 годин, ювіляр отримав багато вітальних телеграм та подарунків від своїх шанувальників. Газета «Одесский листок» від 24 квітня 1911 року опублікувала «Воспоминания о Кропивницком», що були підписані «Бедовый»: «Когда М.Л. Кропивницкий праздновал 25-летний юбилей сценической деятельности, мне пришлось с ним беседовать. Труппа его в ту пору играла в Русском театре, теперь уже не существующем. Марк Лукич занимал небольшой номер в гостинице на углу Преображенской и Полицейской улиц. Он говорил бойко, живо, не без остроумия, часто вставляя малороссийские выражения и объясняя мне их значение, удивляясь тому, как это можно не знать малорусских слов». Останніми ж містами виступів актора в театральному сезоні 1910 року стали міста Одеса і Акерман. Одеські газети дають змогу ознайомитись з історією театру українських корифеїв. У рубриці «Театр и музыка» в газеті «Голос Одессы» від 12 квітня 1910 року відзначалось: «Публика, посетившая третьего дня Сибиряковский театр, наслаждалась поистине блестящей игрой г-на Кропивницкого. Все акты – это ряд шедевров. Трудно и невозможно сказать, какой акт, какая сцена у артиста лучше и сильнее. Сравнивая нынешнее исполнение г-на Кропивницкого в роли выборного, приходишь к заключению, что эта роль в его исполнении осталась той же глубокой и вдохновенной, как и прежде. Среди ряда сцен мне хотелось бы отметить редкий по искренности вдохновения финал второго акта. Кропивницкий производит своей игрой глубокое впечатление, ибо он ведёт выборного в намеченных им рамках, с яркими проблесками непосредственного воодушевления. Публика горячо принимала г-на Кропивницкого и др. исполнителей».

В газеті «Одесские новости» від 14 квітня 1910 року була надрукована стаття «Зигзаги», підписана Лоенгрін (псевдонім одеського журналіста Петра Титовича Герцо-Виноградського): «Малороссы, игравшие в Сибиряковском театре, пригласили на несколько гастрольных спектаклей М.Л. Кропивницкого. И, конечно, дела их с приездом малорусской драматической знаменитости сразу поправились». 15 квітня у театрі Сібірякова відбувався бенефіс Марка Лукича Кропивницького (йшла постановка «Пошилися у дурні» та «По ревізії»). А вже наступного дня він разом з сином та онукою (Лідією Мацієвською) вирушає на гастролі до Акерману. 19 квітня він повертається до Одеси, щоб взяти

участь у виставі «Назар Стодоля», присвяченій пам'яті Тараса Григоровича Шевченка. Глядачі вкотре переконалися, що своєї майстерності у зрілому віці актор не втратив. Одеська преса захоплена відгукувалась про професіоналізм актора: «Несмотря на свои 70 лет, п. Кропивницкий кажется со сцены таким же бодрым, как и 19 лет тому... Его игра – такая же блестящая игра выдающегося артиста». В Одесі актор грає центральні ролі у власних п'єсах «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» та «Глытай, або ж Павук». У газеті «Голос Одессы» від 15 квітня 1910 року у рубриці «Театр та музыка» була опублікована замітка «Гастролі М.Л. Кропивницького», підписана псевдонімом MODERATO: «Если бы украинский театр нуждался в каком-либо оправдании, то на представлении пьесы «Глытай, або ж павук» он был бы оправдан блестяще. И не только оправдан, но и возвеличен. Театральные старожилы, признающие только сценическую реальность, должны бы на этом спектакле почувствовать, что их театральная религия как-то раздвоилась и что мир их художественных восприятий стал тоньше и глубже. В смысле ансамбля «Глытай, або ж павук» прошёл весьма удачно. Заглавную роль прекрасно провёл гастролёр. Он представил своего героя в таких нежных тонах, которые очаровали публику. Прежде всего в исполнении чувствовалась неподдельная искренность, т.е., всё, что так важно и так необходимо дать в герое».

Газета «Одесский листок» від 24 квітня 1911 року опублікувала відомості про останні часи життя актора у спогадах «Про М.Л. Кропивницького», підписані ініціалом П: «Посетив сына перед отъездом, Марк Лукич с внуками в карты играл и был очень весел, собираясь в дорогу. Между тем, несмотря на свою весёлость, он заметно изменился. Сын и семья его собрались проводить отца и деда и даже имели намерение сопровождать его до Харькова. Но старик со станции «Раздельная» выпроводил сына К.М. и внуку в обратный путь, категорически заявив им, что в их услугах он нуждаться не будет, так как чувствует себя хорошо. Сын не пошёл против желания отца и просил, чтобы он разрешил дочери его провозжать, но «батько» и от этого отказался».

Напередодні, за кулісами Одеського оперного театру знесилений актор відчув неспроможність вийти на сцену. Глядачі викликали актора бурхливими оплесками, він виходив, дякував і просив вибачення за погане самопочуття і неспроможність грати. В 1911 році Марко Лукич хотів влаштувати в Одесі і святкування свого 40-річного акторського ювілею, однак цього вже не сталося. Після смерті актора газета «Одесские новости» писала: «Батько (так называла його публика) показал, что он всё ещё великий артист и художник, что он утончённый знаток своего народа... Публика ни на минуту не забывала, что перед ней на сцене великий деятель малороссийского театра, заслуги которого перед украинской сценой огромнейшие, и в приёме, устроенном

п. Кропивницьким, ощущалась такая благодарность за его деятельность, такая любовь к нему, что каждый из наизнаменитиших актёров современного театра мог бы ему позавидовать. А это желание выступать на сцене в таком преклонном возрасте ещё раз свидетельствует, как ему тяжело расставаться с любимым детищем, воспитанным с таким усилием». В «Одеському листку» від 23 квітня 1910 року було надруковано некролог такого змісту: «Актёры императорского Малого и Художественного Московских театров просят вас высказать вам их глубокую сердечную скорбь по поводу смерти создателя малороссийского театра, великого художника сцены и выдающегося писателя Марка Лукича Кропивницкого».

Марко Кропивницький – людина універсального таланту, що впродовж усього життя утворював навколо себе могутнє енергетичне поле творчого пошуку і невгамовної працьовитості.

Головний чинник успіху театру корифеїв – високий мистецький рівень, який був одним із найвищих у тогочасній європейській культурі. А сам театр корифеїв – одна з найвищих національних цінностей української держави.

«Театр корифеїв настільки значне мистецьке явище, настільки нетлінне, що не потребує якогось штучного возвеличення. Навпаки, воно потребує значних вельми буденних дослідницьких зусиль, які виводили б на рівень сучасного розуміння, цього культурного феномену та сприяли б його постійно оновлюваному осмисленню» [1, 61].

Бібліографія

- Ковач В.А. *Силуэты в романтическом ореоле (судьбы поэтов, прозаиков, артистов)*. Одесса, Optimum, 2000. 259 с. : ил.
- Кропивницький М. *Автобіографія* / М. Кропивницький // Твори: В 6 т. – К., 1960. – Т. 6. – С. 104.
- *Марко Кропивницький в Одесі* // Бібліографічний покажчик. – Одеса. – 2006.
- Мостова Л., «Повчання» В. Мономаха: жанровий синкретизм та лексична стилістика тексту (Іст.-літ. журнал, № 19, 2011, с. 451-461).
- Фиолетов А., *О лошадях простого звания /Сост. Е. Голубовский*. – Одесса: Друж, 2000. (Совместно со Всемирным клубом одесситов). – 96 с.: ил.

Lyudmyla Mostova

ODESSA OF AKTOR TALENT MARKO KROPYVNYTSKY

Summary

The article is dedicated to the investigation of the cultural life in Odessa, and also forming of actor talent Marko Kropyvnyts'ky. The main concepts of the vision of theater as an important socio-historical and artistic events in the life of Ukraine are traced.

The article touches upon the aspects of the stage fate Marko Kropyvnyts'ky as representatives of coryphaeus theater (teatr Korypheyiv).

Odesa becomes a very important city in the rising of the creative skills of the master. The most significant events of his life take place here: the debut of 1871, numerous tours, the celebration of the 25th anniversary of his artistic activity, the last performances of the actor. Marko Kropyvnytsky showed his care for everybody wishing to get into the theatre.

Marko Kropyvnytsky in Odessa – is an important part of a great history of the Formation of the Ukrainian theatre.

Special attention is paid of actor talent, as well as social and national components of this national culture phenomenon.

The stage way of the famous actor in Odesa was retraced. Particular attention was paid to such creative achievements of Marko Kropyvnytsky as producing, organization of theatre business, actor skills.

The roles with which the great master was touring were named.

The article exposes special unrepeatable atmosphere of the theatre of coryphaeus, comes through its phenomenal substance.

The proposed article serves as an attempt to approach one of the coryphaeus of the Ukrainian theatre – Marko Kropyvnytsky who multiplied achievements of Ukrainian stage with his talent.

Author to define chief principle of actor talent master, important details of the writer's biography and they help with better understanding his literary heritage.

Being oriented to a prepared reader, distinctly actor talent has summed up almost century-long development of Ukrainian playwriting, raising it to a new level.

The author touches upon the creative searches and results succeeded the actor. He firmly sticks to native sources, it traced the stage way Marko Kropyvnytsky.

Key words: theater of coryphaeuses, cultural and historical situation, national culture, drama, theater.

Ключові слова: театр корифеїв, культурно-історична ситуація, національна культура, драматургія, театр.

МОСТОВА ЛЮДМИЛА БОРИСІВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Наукові інтереси – усна народна поетична творчість, давня українська література, українська література II пол. XIX століття, театр і драматургія.

Найважливіші праці:

- «Повчання» В. Мономаха: жанровий синкретизм та лексична стилістика тексту (Іст.-літ. журнал, № 19, 2011, с. 451-461).
- Жанроутворюючі чинники балади в системі поетичного світу Т. Шевченка (Збірник праць 38-ї Міжнародної наукової Шевченківської конференції, 2011).